

Надія Бойко

УДК 821.161.2.09 „18”

**“ТАКИХ ДІЯЧІВ НАДТО ПОТРІБНО БУВАЄ
НА СВІТАННІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЖИТТЯ...”
(ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО)**

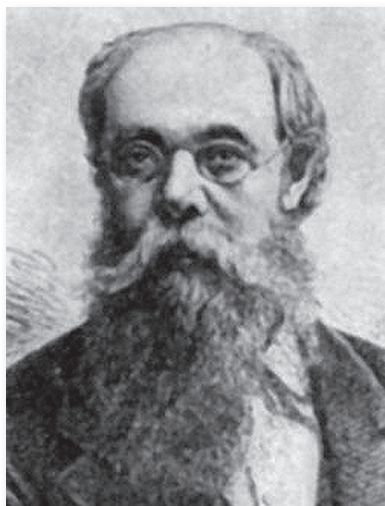
У статті розглянуто поетичний і прозовий доробок українського письменника другої половини XIX ст., який стояв біля витоків жанру ідеологічної повісті, захищав народницькі ідеали в літературі та громадському житті.

Ключові слова: етнографічно-побутова течія, ідеологічна повість, ліричний герой, оповідання, поезія в прозі, реалізм.

Nadiya Boyko. “Such figures are of utmost importance, especially at the dawning of the life of a nation...” The literary heritage of Oleksandr Konysky

The paper explores the poetry and prose of Oleksandr Konysky, a Ukrainian writer of the second half of the 19th century that gave birth to the genre of ideological story and stood up for the ideals of Narodism in literature as well as in social life.

Key words: ethnography, prose of everyday life, ideological story, lyrical self, story, poetry in prose, realism.

Літературна творчість, публіцистика, педагогіка, наукова й громадська діяльність – далеко не весь спектр зацікавлень і нива клопіткої діяльності Олександра Кониського (1836 – 1900). У біографії письменника можна умовно виокремити кілька періодів. У “полтавський” період (1854 – 1863) разом з іншими полтавськими громадівцями (Д. Пильчиковим, В. Лободою, В. Куликом та ін.) він закладає недільні й вечірні школи та викладає в них, збирає громадську бібліотеку та складає підручники для початкової школи (“Українські прописі” та “Арифметика, або Щотниця”); стає активним дописувачем різних видань – від “Черниговских губернских ведомостей”, “Основи” до львівських “Слова” та “Галичанина”. Його публіцистичні статті

й дописи, у яких звучала гостра критика місцевого керівництва й містився аналіз соціально-економічного життя наддніпрянців, а особливо громадська активність стали причиною ув’язнення й висилки у Вологодський край під нагляд поліції за “малоросійську пропаганду” (1863 – 1865). Повернувшись із заслання, О. Кониський оселився в Єлисаветграді, згодом у містечку Бобринця (тут, до речі, познайомився з М. Кропивницьким), потім у Катеринославі, де займався юридичною практикою й написав низку статей, у яких акцентується на інституті мирових суддів, приматі звичаєвого права тощо. Утім не полишав і літературної творчості. У “катеринославський” період написав роман “Не даруй золотом, та не бий молотом”, поеми “Семен Палій”, “Козак Розум”, “На заслання”, а також зібрав майже 20 тисяч слів до українського словника, збірку прислів’їв, які під час обшуку 1871 р. вилучила поліція; тепер вони втрачені назавжди. Висилка й постійні поліцейські стеження, несподівані обшуки далися взнаки, і, як зауважив І. Франко: “Хоч чоловік, так сказати, в цвіті літ, він був сивий, згорблений, слабовитий і виглядав мало що не старим дідом” [12, 18].

Найдіяльнішим і як наслідок найбільш драматично напруженим став “київський” період (1872 – 1900) життя письменника. Він активно працював у царині літератури, публіцистики й науки; доклав чимало зусиль до організації Літературного товариства імені Шевченка у Львові (1873), яке 1892 року значною мірою з його ж ініціативи реформували в Наукове товариство імені Шевченка – першу на теренах України академічну установу. Заходився й біля створення першої наукової біографії Т. Шевченка, матеріали до якої протягом 1892–1897 років друкувалися в ЗНТШ та “Зорі”. Результатом кропіткої пошукової й наукової роботи Кониського стало видання 1898 року першого тому дослідження “Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя”, що побачило світ у Львові, тоді ж в Одесі, але вже російською мовою. Повноту дослідження і його значущість визнавали ще його сучасники – брати О. і Ф. Колесси, А. Кримський, Л. Жемчужников, Д. Мордовець, І. Шраг, Д. Яворницький, В. Ковалів, О. Афанасьєв. А І. Франко зазначив: “...То не холодне оповідання, то гаряче звеличення Шевченка, якого Кониський уважав найвисшим цвітом, правдивим генієм і пророком українського народу” [12, 35]. Як діяльна натура він брався одночасно за кілька справ: виступав на сторінках різних журналів, організував вихід альманаху “Луна” (1881), що став першою друкованою книжкою на Наддніпрянщині після Емського акта. Попри постійний нагляд, доноси, славу неблагоннадійного й погрози знову опинитися в ув’язненні, занурюється у вир громадського життя: чотири роки був гласним міської ради; доклав чимало зусиль до проведення в Києві 1897 року з’їзду українських громад, завдяки чому вдалося створити Загальну українську безпартійну організацію, яка заклала видавництво “Вік” і фінансувала видання “Киевской старины”, та ін.

Ще в 1860-х роках Кониський чи не перший із наддніпрянців усвідомив потребу культурного зближення українців, розділених між імперіями, задля чого ще тоді інформував галичан про життя й порядки в підросійській Україні. У 1870–1880-ті рр., коли на Наддніпрянській Україні через антиукраїнські заборони й переслідування практично завмирає громадське й культурне життя і вся діяльність переноситься до Галичини, знову намагається зблизити наддніпрянців і галичан для спільної роботи на користь національній справі, пробує організувати загальноукраїнський друкований орган, відвернути наддністрянців від орієнтації на “москвофілів”. Активна науково-видавнича й організаційна діяльність Кониського в Галичині викликала постійне невдоволення місцевих “москвофілів”. За доносами Площанського, Маркова, Наумовича та ін. улітку 1885 р. Кониського затримали на прикордонній станції Волочиськ, де йому довелося пережити принизливий обшук і давати пояснення. Повернувшись до Києва, письменник був змушений кілька місяців терпіти відверті знущання цензора Рафальського та жандармського полковника Новицького, які звинувачували його в поширенні забороненої ідеологічної літератури (насамперед ішлося про його повість “Юрій Горovenko”) і сепаратизмі, перешкоджанні перетворення Галичини на ще одну російську губернію. Не відставала в очорненні письменника й монархічно-українофобська газета “Киевлянин”. До того ж у цей час виникають розбіжності й з учорашніми однодумцями, членами “Старої громади”, особливо її радикальним крилом. М. Грушевський, згадуючи “київський” період життя письменника, зауважив: “Його покій був клубом, де до пізньої ночі, майже без перерви товклися земляки. З неprisутніми вів він величезну кореспонденцію. Дар ініціативи в нім був незвичайно розвинений; він вічно щось планував, зав’язував, стягав людей” [2, 2].

Закономірним, отже, виглядає домінування у творчому доробку Кониського, насамперед у громадянській ліриці (яка, до речі, почасти біографічна),

широкого спектра проблем, пов'язаних з ідеєю національного відродження України, пробудженням народу й появою національного лідера, котрий би став беззаперечним моральним авторитетом; актуалізується питання морального стану суспільства, ролі й місця інтелігенції у справі просвіти народу тощо. Поезіям цієї тематичної групи властивий відхід від літературної традиції 40–50-х рр. XIX ст. з її романтичним протиставленням – “славне козацьке минуле – сьогочасне підневільне життя”, натомість акцентовано на ідеї служіння народові й батьківщині, навіть якщо така діяльність обернеться трагедією в особистому житті. Зміна ідей і проблематики відповідно потребувала й нового ліричного героя, і Кониський створює образ патріота, котрий усвідомлює складність і відповідальність нелегкого завдання, інтелігента, який своє життя пов'язує з народом: “... Будім живих; ходім орати / Свої степи; та знання сій, – / То хліб і долю будем мати” (“Удосвіта”) [8, 539]. У поезіях “Спокою рабського не хочу я”, “Думка” (“Я не боюсь тюрми і ката”), “Старий”, “Удосвіта” постає образ активного борця за свободу батьківщини й земляків, який чітко артикулює свою громадянську позицію: “Я не боюсь тюрми і ката, Вони для мене не страшні! Страшніш тюрма у рідній хаті, Неволя в рідній стороні” [8, 524]. Найвиразніше погляди поета на історію України та її розвиток вербалізовані в поезії “Моє бажання”, у якій відкидає плачі-сумування за минулим, бо ж долю України поет убачає “Не в бунчуках, не в булаві, / Не у гетьманській голові; / Не в скарбах, схованих у скрині, / Не в запорозькій Україні” [8, 514], утім підтримує ідею всеслов'янського єднання, висловлену в другій половині 40-х років XIX ст. кирило-мефодіївцями.

Найчастіше у свідомості ліричного героя зринають образи-символи тюрми, скорбної чаші, сльози, темної ночі, холодної зими, пустки, з якими асоціюється життя в підросійській Україні. Мабуть, найвиразніше картину тодішнього підневільного становища Наддніпрянщини подано в поезії “До Родини”: землі віддано жидам, історію зневажено, країна опинилася в політичній ізоляції. Не залишено поза увагою й інші важливі національні проблеми: “Твою мову занедбано, / Речі правди задавлено, / Думки-мислі придавлено” [8, 519]. Щоб з'ясувати причини такого стану, ліричний герой звертається до буйного вітру з проханням принести Україні козацьку волю (“Вітер”), до моря, яке напевно ще пам'ятає козацькі чайки: “Може твої хвилі, сивії, сердиті / Того розревілись, щоб нас розбудити, / Щоб тюрму підмити, увесь гній обмити / І чистими синами на волю пустити?” (“До моря”) [7, 5].

Тема державної несповоди в поезії Кониського перегукується з темою політичних в'язнів, бо й він сам, і багато його однодумців зазнали переслідувань, утисків, опинилися за ґратами чи на засланні (“Каторжник”, “Усе плаче”, “До В. В. Лободи”, “Думка”, “На смерть С...а С...а М-к-а”). На засланні Кониський із сумом згадує Україну, де залишилися в зажурі дівчина й мати (“Пісня”, “До себе”, “До старої моєї неньки”), побратими-однодумці (“Братам на Вкраїну”), та, попри душевний відчай і передчуття смерті, сподівається, що зусилля не були марними: “... пора прибуде – / Коли й наших невольників Архангел розбудить... / Як вольную на Вкраїні / Пісню заспівають. / Тая пісня всіх розбудить” [8, 516], а також у вірші “До Н. М. Ар... Г. - А”.

Подавши образ нового ліричного героя, кропіткого просвітника й будителя народних мас, поет звертає увагу на не менш значущу для української спільноти проблему національного пророка. Звісна річ, незаперечним авторитетом для Кониського був Т. Шевченко, тому йшлося не так про брак моральних авторитетів, як про труднощі у взаємин такої особистості й соціуму. Поет висновує, що, попри просвітницьку роботу, народ і досі залишається далеким від усвідомлення проповідуваної ідеї національної свободи, легко, а інколи й із міркувань матеріальної вигоди, збивається на манівці. Зневіра в

суспільстві така висока, що “коли б Христос сюди прийшов / Любов народню возвіщати, / І він тут віри б не найшов, / І його б стали зневажати” [8, 518]. Консолідатором українців міг би стати й М. Костомаров, однак поет свідомий того, що суспільство, особливо ж інтелігенція, ідеологічно розрізнене, панують ідеологічні суперечки й непорозуміння, тож рефреном звучить остання строфа вірша “Пророк”: “Ходім, ходім мерщій відсіль: / Бо ми обидва добре знаєм, / Що в краю рідному ніхто / З своїх пророком не буває” [8, 518].

Більшість творів О. Кониського (і поетичних, і прозових) побачили світ у різних періодичних галицьких виданнях, через антиукраїнські заборони й переслідування автора до кінця 90-х років XIX ст. вони майже не були відомі наддніпрянському читачеві, тож нечасто опинялися й у полі зору літературної критики. І. Франко, порівнюючи Кониського з І. Нечуєм-Левицьким і Панасом Мирним, зазначав: “Талант, без порівняння, менший від обох попередніх, неглибокий, але надзвичайно рухливий і різносторонній, він мав у Галичині далеко більше впливу від обох попередніх письменників” [11, 498]. Він загалом позитивно відгукнувся про твори з народного життя та повість-хроніку “Семен Жук і його родичі”. Менш вдатна з ідейного й художнього погляду, на думку критика, велика проза; водночас учений наголосив: “Не забуваймо, що се були перші проби малювання певних суспільно-політичних течій серед нашої суспільності, того, що в Росії називають “ловить момент” [11, 499]. Переважно негативними були судження П. Куліша та М. Драгоманова; останній у дискусії з Б. Грінченком щодо ролі творів О. Кониського у справі національного пробудження стверджував: “Таланту белетристичного не дав йому бог, образования не дала йому чи доля, чи сам “не восхоте разумети” сучасних громадських справ. Що ж він може репрезентувати?” [4, 469]. Така різка оцінка, вочевидь, пов’язана насамперед з ідеологічними розходженнями, які виникли серед членів київської “Старої громади”, і його поглядами на українську літературу, висловленими у статті “Література російська, великоруська, українська і галицька”.

Почасті судження критиків були слухні, та, аналізуючи творчий доробок Кониського, слід мати на увазі його погляд на літературу та її призначення: “Задачею нашого письменства (белетристики) я ставлю пропаганду, через що я не пильную за художньою стороною” [1, 300-301]. Зважаючи на складність політичної й культурної ситуації на Наддніпрянщині в 70 – 80-х роках XIX ст., Кониський був переконаний, що “як в науці, так само і в письменстві, і в штуці, вплив і вагу становлять не самі лишень генії та таланти першої лави. Треба признати, що не менш їх має вагу і вплив ціла маса робітників другорядних, тих, що працюють на ниві думки, просвіти і культури... Друга лава отсих, так мовити, звичайних простих робітників, набравшись нових ідей, розповсюджують їх, популяризують, розносять між людьми і тим самим виготовляють нову ниву під посіви нових ідей” [6, 105].

Прозовий доробок Кониського демонструє як доволі широку жанрову палітру малої прози (соціально-проблемне, соціально-психологічне й психологічне оповідання, сатиричне оповідання, оповідання з кримінальними сюжетами, образок, фотографія, картинка, ескіз, етюд, сатиричний етюд, алегорична казка, нарис (подорожній, етнографічний), так і стильовий синкретизм – від зразків у річищі етнографічно-побутової течії, реалістичних оповідань до спроб імпресіоністичного письма. Про жанрово-стильові пошуки свідчить його проза 80–90-х рр., завдяки якій українська література кінця XIX ст. збагатилася такими різновидами, як образок в імпресіоністичному стилі “Ранок в Алуці”, поезія в прозі “Питання”, ліричне оповідання “Музика Павло Дрантусь”.

У центрі художньої обсервації малих оповідних форм як картини знедоленого закріпаченого селянства, так і зародження нових економічних відносин,

що не минули пореформене село й зумовили появу найманих робітників та негативно позначилися на міжособистісних стосунках. Гуманістична детермінація, актуалізація проблеми, яка, на переконання Кониського, була на часі й потребувала висвітлення, переплетення морально-дидактичних настанов, авторських публіцистичних коментарів, економічних даних із реальним життєвим матеріалом і ліричними відступами, психологічний аналіз внутрішнього стану героя стали своєрідною ознакою індивідуального стилю прозаїка. Настанова на фактографізм зумовлювала й наративну структуру малої прози Кониського, який не відмовлявся від традиційної для української літератури середини ХІХ ст. оповідної форми викладу, а навпаки ускладнив її. Серед наративних особливостей його стилю варто виокремити оприявлення авторського “я” через оцінку певних суспільно-економічних явищ, характеристики чи доповнення емоційно-психологічного стану героя; поєднання різних планів оповіді; розширення кола оповідачів.

У соціально-проблемних реалістичних творах 1860–1870-х рр. (нарис “Беглые”, оповідання “Пьяница”, “Панська воля” (у цензурному виданні – “Старці”), “Дмитро Книш” (“Протестант”) об’єктом художнього зображення постає драматична доля селянина-кріпака, його щоденна нужденна праця, моральні і фізичні приниження. Безправ’я, підступність опікуна обертаються трагедією для родини Гриця – героя оповідання “Панська воля”: з горя помирає дружина, сини ж опинилися в москалях. Морально і фізично знищеному Грицеві пан нарешті дозволяє покинути село й піти у старці, бо знову ж таки, як із гіркою іронією зауважує герой; “його панська воля й на се була” [8, 41]. Кониський не вдається до докладного портретування чи змалювання психологічного стану героя, натомість глибину його душевних страждань і життєвий розпач передає через такі деталі, як незрячі очі (ознака не тільки фізичної неповноцінності, а й цілковитого безсилля) та сльози: “то були криваві сльози! <...> такі сльози не всім і даються”.

Дослідники малої прози ХІХ ст. неодноразово вказували на подібність сюжетних ситуацій оповідання “Панська воля” до творів Марка Вовчка “Козачка”, “Викуп” (власне, процес викупу-торгу, який так виразно змалювала письменниця, Кониський мінімізував), “Старці” Д. Мордовця, однак воно насамперед вирізняється постановкою нової проблематики – байдужість громади, оточення, що стає безмовним і бездіяльним свідком наруги над особистістю: “і не найшлося... живої душі, щоб оступилась за погублені душі!” [8, 42]; та наративною своєрідністю – поєднання в одному творі двох оповідачів: перший я-оповідач (гетеродієгетичний наратор) оприявнює себе психоемоційно на початку твору: “Люблю я старців! Як щиро, нелицемірно люблю...” [8, 29], – у найбільш емоційно напружений момент розповіді (“гарячі сльози полились із його старих сліпих очей... Серце рвалось од болю, дивлячись на ті сльози” [8, 30]) та в кінці твору. Другий я-оповідач (гомодієгетичний наратор) – дід Гриць, що й розповідає історію своїх злиднів.

Бачення долі селянина Кониський переважно черпав із ліберальної народницької ідеології; почасти це набувало доволі наївних, навіть утопічних форм, як, наприклад, різкі метаморфози в житті злодійської родини Чепіг (“Стельмахи”, 1887): порада молодого панича-народника, прихильника ідеї гуртового господарювання, і десять карбованців, що дав піп, швидко змінили життя сім’ї Івана Чепіги. Та, маючи багаторічний досвід селянського адвоката, попри все, прозаїк не ідеалізував селян, навпаки, указував на їхню забобонність, неосвіченість, деморалізацію, утім заразом намагався віднайти на селі тих поодиноких “диваків”, які могли б узяти на себе реалізацію ідеї “малих справ” (Дмитро Книш, Наум Олешко та ін.). Проте у прозовому доробку Кониського є й низка оповідань (“Дід Євмен”, “Старі люди”, “Баба Явдоха”,

“Пімста”, “Півнів празник” та ін.), у центрі яких ідеалізовані образи селян, здебільшого це дідусі-бувальці, що завжди допоможуть мудрою і вчасною порадою. Названі твори мають виразне морально-дидактичне спрямування, у них переважає ідея збереження морально-етичних цінностей, порушення яких руйнує родину і громаду.

Соціальними й соціально-психологічними оповіданнями 70–90-х рр. Кониський розширює наративну структуру й тематично-проблемні межі української малої прози другої половини ХІХ ст. Життєві драми пореформеного селянства: злидні, брак землі, наймитування, байдужість оточення, екзистенційний вибір – ці та інші проблеми, що підштовхують героїв до ексцентричних учинків, знайшли відображення в оповіданнях “Наймичка” (Стеха задумує самовбивство), “Чи злочинець, чи недужий” (Петро Шелест стає дітовбивцею), “Хвора душа” (щороку Антон у день проголошення волі б’є панів), “Хоча б була постаті дожала!” (Наталка кидається в колодязь), “За плахту” (Марина підпалює попівське обійстя). (Сюжетними ситуаціями останнє оповідання нагадує новелу “Палій” В. Стефаніка.)

Новаторським як тематикою, так і поетикою можна вважати соціально-психологічне оповідання “Наймичка”, котрому, як і щойно названим, властиве поглиблення психологізму. Для з’ясування причин межової ситуації, у якій опинилася Стеха, зважившись на суїцид, для пояснення її психічного стану прозаїк використовує концепт ретроспективи часу, внутрішнє мовлення (внутрішній голос героїні, переданий через діалогізований монолог) і художній простір. Стеха, як одразу зазначає автор, не божевільна, проте готова кинутися у воду та раз і назавжди покінчити зі стражданнями; про це свідчить передусім погляд – “тяжко смутний і разом спокійний, наче тупий”, байдужість до світу, передана динамікою руху: “йшла тихо, поважно, не хватаючись <...> ні голосіння вітру, ні мряка, ні холоднеча не здавались небезпечними” [8, 61], до самовбивства її активно підштовхує й уявний внутрішній голос. Обираючи між життям і смертю, героїня згадує свій життєвий шлях від першого дня на панщині до поневірянь у Києві й намагається віднайти там щось позитивне, але бачить тільки страждання. Внутрішній голос (вербалізований обірваними оклично-запитальними або називними реченнями) жаліє, улещує, притуплює пильність і заохочує жінку до самовбивства: “Добре ти зробила, молоднице, що прийшла сюди! <...> Скінчиш життя, скінчиш і муки свої... Дніпрові хвилі пригорнуть тебе до свого лона! <...> може, Бога боїшся? Не бійсь! <...> Він би тебе простив, дак і прощати ні за що...” [8, 62]. Цей уявний внутрішній голос, як мана, Стеха навіть фізично відчуває його присутність, здається, “підхватить на руки і не дасть забитись об воду, або об кригу” [8, 63]. У Стешиній душі точиться напружена боротьба, задубілими пальцями вона хоче перехреститись і відігнати ману, але внутрішній голос повертає героїню до реальності й життя: “не тепер, не в отсю холодну, холодну ніч!.. Сьогодні вернуся до них; вони з обіду ще нічого не їли...” [8, 63]. Повернувшись до реальності і згадавши про голодну родину, Стеха знаходить тільки один спосіб нагодувати їх – украсти. І тут її внутрішній голос переконливіший і безкомпромісний, героїня зважується на цей крок, адже теперішнє її життя не краще за тюремне, гріх же однаково ляже тільки на неї. Зовсім несподіваною виявляється розв’язка оповідання: невідомий убиває Стеху, знімає хустину, аби купити собі пива, а в бараку голодною смертю померли чоловік і син. Гірка іронія долі – усі три тіла одночасно опиняються на столі в анатомічному театрі.

У створенні загальної настроєвої картини оповідання й відображенні різних етапів життя героїні важливу роль відіграє художній простір. Дитинство Стесі запам’яталося хоч у кріпацькій, маленькій, але чистій хатині, де вона завжди відчувала турботу батьків; зовсім іншим постає життя і світ для селянина на

цукроварні, де “стукотня, гуркотня, тріскотня, душно, темно, вонючо” [8, 70]; Київ зі святою Лаврою спочатку дає надію на краще життя, тут народжується дитина, та каліцтво чоловіка, відсутність заробітку породжують безпросвітне бідкування. Картина холодного осіннього Києва, ще зранку оповитого туманом, темні безлюдні вулиці з поодиноким світлом ліхтаря, Дніпро, що взявся кригою, увиразнюють психологічний стан Стехи – відчуття самотності.

У прозовому доробку Кониського привертає увагу низка творів, художньо-композиційна структура і стилістика яких засвідчує спроби автора писати в “новому стилі”; ідеться про оповідання “Питання”, “Надії”, “Радощі і скорботи великого скрипника”, “Грішник”, “Черничка” та ін., імпресіоністичний образок “Ранок в Алупці”. Загалом названі твори Кониського тією чи тією мірою відображають стилістику імпресіоністичного наративу: фрагментарність, каталогізація почуттів і вражень, акцентування на нюансах зміни настрою і вражень, увага до деталі, ліризація, широке використання внутрішнього монологу. І. Франко у статті “Старе й нове в сучасній українській літературі”, щоправда, аналізуючи творчість представників молодшої письменницької генерації, щодо цього зауважив: “Вони, так сказати, відразу засідають в душі своїх героїв, і нею, мов магичною лампою, освічують усе оточення. Властиво, те оточення їм мало інтересне, і вони звертають на нього увагу лише тоді й остільки, коли й оскільки на нього падають чуттєві рефлексії тої душі, які вони беруться малювати” [13, 108].

Так, оповідання “Питання” – ліричний, емоційно наснажений, побудований за принципом градації внутрішній монолог героя, від котрого дружина втекла з молодим коханцем. Переживання, біль і розпач викликають у свідомості чоловіка спогади про найважливіші епізоди подружнього життя; зв’язкою цих фрагментів-спогадів стає питання-апеляція до зрадливиці. У перших двох епізодах, коли йдеться про період закоханості героя й одруження, він риторично запитує “Чи ти не забула?”, хоча переконаний, що не забула, пам’ятає, адже “ніхто з людей таких годин не забуває!” [9, 233]; дізнавшись про подружню зраду, персонаж прагне забуття, бо нестерпна не тільки сама думка, що дружина змогла покохати іншого, а й факт обману. У наступному розділі йдеться про втечу; герой хоч і з деяким сумнівами й легким докором, але вже переконаний в іншому: “Певна річ, що ти забула інший знов вечір” [9, 237]; остання сцена твору, коли втікачка повертається додому й намагається випросити в чоловіка прощення, починається фразою, у якій звучить не тільки глибокий душевний біль зраженого чоловіка, а й докір і зневага: “Ще один вечір повинна б ти пам’ятати” [9, 239]. Саме той вечір став точкою неповоротності, бо намагання вимолити прощення породило в душі героя відчуття огиди: “Я почув, що в серці у мене нема до тебе ні кохання, ні поважання” [9, 240]. Власне, перші фрази кожного розділу – це ті маркери, які засвідчують психоемоційний стан героя.

Загалом мала проза Кониського, особливо 1880–1890-х рр., позначена як ідейно-тематичними, так і художньо-стильовими новаторськими пошуками, розширенням образної системи, домінуванням психологічного чинника. Прозаїк актуалізував тему жіночої емансипації (оповідання “Непримиренна”, “Козарський ланок”), чи не вперше в українській прозі намагався привернути увагу до матеріальних і психологічних проблем творчої особистості (“Доля одного письменника”, “Радощі і скорботи великого скрипника”) і нелегкої долі політичних в’язнів, головною провиною яких була прихильність до українства, – “Антін Калина”, “Драма в тюрмі”, “Надії” та ін.

У центрі художньої обсервації його великої прози – широкий спектр життя різночинної української інтелігенції, до змалювання якої Кониський звернувся ще на початку 60-х років в оповіданнях “Пропащі люди” (не завершене), “Перед світом”. На прикладі лікаря Світайла (символічне прізвище), дідача Климковського та його дочки Марусі (“Перед світом”) намагався засвідчити

значущість “малих справ” на селі, необхідність не тільки ліберальних поступок, а й взаємодії інтелігенції з простолюдом. Утім змальовані образи вийшли ідеалізованими, навіть тенденційними, далекими від дійсності, на що звернув увагу М. Драгоманов, хоча й визнавав, що “сюжет і становище, в які автор ставить свої особи, виявляють досить рідку у нас пробу суспільного, а не лише психологічного роману й повісті” [4, 268-269].

Поява в українській літературі творів з ідеологічним спрямуванням була закономірним процесом, зумовленим активною діяльністю представників нового суспільного прошарку – інтелігентів-різночинців. Утім суспільні обставини в підросійській Україні заганяли авторів ідеологічних творів у безвихідь, бо через заборони й переслідування звужувалося коло діяльності інтелігентів-народолюбців, і чи не найяскравіше це засвідчує дещо трафаретний сюжет ідеологічних творів Кониського й Нечуя-Левицького. У відведених рамках народолюбця у третій частині повісті “Семен Жук і його родичі” вже було затісно Семенові, а щодо долі Риси Жук (емансипована, з європейською освітою лікарка) Кониський так і не зміг визначитися, тож значною мірою і через це вона залишилась невивершеною. У повісті “Юрій Горовенко” маємо спробу змалювати новий тип інтелігента, котрий радикалізується через заходи державної репресивної машини; однак прозаїкові не вдалося реалізувати її до кінця: Горовенко вчиняє самовбивство, так і не виконавши жодного завдання “народовольців”. Та попри все, варто визнати, що завдяки О. Кониському й І. Нечуєві-Левицькому в українській прозі 70-х років ХІХ ст. з’явився новий жанровий різновид – ідеологічна, або ж тенденційна, повість (“Семен Жук і його родичі”, “Юрій Горовенко”, “Молодий вік Максима Одинця”, “Вісім день з життя Люлі”, “Грішники”, “Боротьба” О. Кониського, “Хмари”, “Над Чорним морем” І. Нечуя-Левицького).

З-поміж проблемно-тематичних особливостей ідеологічної прози Кониського варто виокремити ідею мирного еволюційного просвітницько-культурного переродження суспільства, що, зрештою, стає провідною для творів 1870–1880-х рр. про життя інтелігенції; акцентування національно-культурних, релігійних і соціальних проблем українців. Свої ідеологічні повісті й романи Кониський зазвичай називав хроніками, у яких послідовно відтворив традиційні події й почасти змалював реальних осіб, подаючи ніби художньо-документальну версію громадського життя. Цим творам властиве поєднання романтичного і просвітницького аспектів художнього змалювання; контрастна образна система, завдяки чому виразнішою постає диференціація прошарку інтелігентів-різночинців. Відповідно до неї можна умовно виокремити три основні соціально-психологічні типи інтелігента: а) “старші” народолюби, котрі чимало доклали зусиль до зародження просвітницького руху 1840–1850-х рр., пережили реакцію, репресії, іноді й заслання, знають ціну слова, потребу практичної роботи; це своєрідні наставники для молодшого покоління (Віренко, Пригара, Лихоїд, Криленко, Копач та ін.); б) молоді українофіли, котрі щиро бажають шляхом підвищення культурно-освітнього рівня, проведення легальних економічних реформ змінити життя селян (Семен Жук, Максим Одинець, Насальський та ін.); в) молоде покоління буржуа, головний для яких “економічний егоїзм”, фразери-космополіти (Летучий, Ворона, Вакуленко, Антон Джура, Койда, Квочка та ін.). Наскрізною в ідеологічних творах Кониського в характеристиці покоління українофілів стає метафора грішник. Нею позначається інтелігент, що ніби забув про існування свого “меншого брата”, ніколи не переймався його проблемами, однак за щасливим збігом обставин або ж нарешті усвідомивши свою “гріховність”, віддається практичній роботі на селі: заводить позичкові каси, відкриває елементарні школи і притулки для сільських дітей, як, наприклад, Артем Пригара та Варвара й Пашенківна (“Грішники”).

Чи не найяскравіше й найпоєднаніше авторське розуміння діяльності українофіла художньо реалізовано в ідеологічній повісті “Семен Жук і його родичі”, котру значною мірою можна розцінювати як своєрідну полеміку з повістю І. Нечуя-Левицького “Хмари”. На згаданий твір Кониський відгукнувся статтю “Коли ж виясниться?”, де критикував письменника за те, що і професор Дашкович, і студент Радюк не мають чіткої позиції, що прозаїк так і не зумів змалювати образ героя, для котрого першорядною була б ідея національного розвою, адже “працювати корисно для народу можна тільки працюючи на національним ґрунті!” [10, 771]; загалом не засуджував Радюка, зважаючи на його молодість, брак досвіду й досвідчених наставників [10, 771]. Попри деяку ідеалістичну закреність образу Семена Жука, Кониський збагнув помилку більшості тодішніх українофілів, які замість конкретних справ удавалися до порожньої балаканини. В образі Семена Жука змальовано той тип народолоба, що перебуває у стані душевної гармонії, його слова не розходяться зі справою, і герой легальними методами досягає поставленої мети.

Хоча Семен Жук і головний герой повісті, що послідовно виконує програму “малих справ”, однак виразником авторських ідей, ідеалом українського інтелігента для Кониського все-таки залишається представник старшого покоління – поміщик Віренко. Саме йому прозаїк відводить роль наставника для Семена та його сестри Рисі, якого так бракувало молодому Радюкові, щоб від риторики перейти до конкретної хоч би “малої справи”. Автор налаштовує на нелегку боротьбу як із сільською недовірою до пана й неосвіченістю, так і з бюрократизованим земством.

Проза Кониського із життя інтелігенції цікава як відтворенням суспільно-політичного життя в Україні по “гарячих слідах”, так і віддзеркаленням ідейно-світоглядних переконань члена київської “Старої громади”. Цей доробок дає змогу простежити зміни в розумінні ролі культурницької інтелігенції та її вагу в житті простолюдю, що й позначилося на художньому змалюванні персонажів – від ідеалізованого (оповідання “Перед світом”, повісті “Семен Жук і його родичі”, “Грішники” та ін.) до іронічного (оповідання “І ми – люде!”, “Народна педагогія”) і критичного (повісті “Семен Жук і його родичі” – образ Антона Джури; “Боротьба”).

Навіть побіжний аналіз сорокарічної діяльності О. Кониського, котрий ще в юнацькі роки захопився ідеєю національного відродження й культурно-освітньої місії інтелігенції, засвідчує, що протягом усього життя він докладав чимало зусиль до формування таких необхідних для цього складників, як національна мова, література, освіта й наука. С. Єфремов, оцінюючи внесок Кониського в розбудову українства, визнав: “Таких діячів надто потрібно буває на світанні національного життя, коли одними руками й однією головою не одну треба роботу робити, скрізь устигаючи, всюди закидаючи прогалини, заорюючи огріхи, в усякому ділі і приклад даючи, й чорну роботу справляючи, їх ми й потім не одного мали – визначніші з таких діячів Франко та Грінченко, – і працюючи заповідливо на шкоду власному талантові, розмінюючи його на дрібняки, вони цією великою саможертвою справляли незмірної ваги громадську функцію під час посухи на громадські сили” [5, 423].

ЛІТЕРАТУРА

1. Відділ рукописів ІА. – Ф.3. – № 1603.
2. *Грушевський М.* Пам’яті Олександра Кониського // *ЗНТШ.* – 1901. – Т.39.
3. *Драгоманов М.* Листи на Наддніпрянську Україну // *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К., 1970. – Т.1.
4. *Драгоманов М.* Українське письменство 1866-1873 років // *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К., 1970. – Т.1.
5. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К., 1995.
6. *Кониський О.* Біографічні замітки // *Ватра.* – Стрий, 1887.

7. Кониський О. До моря // *Галичанин*. – 1862. – Кн.1. – Вип.1.
8. Кониський О. Оповідання. Повісті. Поетичні твори. – К., 1990.
9. Кониський-Перебендя О. Твори: У 4 т. – Одеса, 1899 – 1901. – Т. 3.
10. Кошовий О. (Кониський О.) Коли ж виясниться? // *Правда*. – 1875. – № 19.
11. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року // *Франко І. Збір. тв.: У 50 т.* – К., 1984. – Т.41.
12. Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського. – Львів, 1901.
13. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // *Франко І. Збір.тв.: У 50 т.* – К., 1982. – Т. 35.

Отримано 24 жовтня 2011 року

м. Київ

Галина Бурлака

УДК 394 (477) “18”

РОЛЬ О. КОНИСЬКОГО В ПЕРЕЇЗДІ М. ГРУШЕВСЬКОГО ДО ЛЬВОВА

Письменник, публіцист, філолог, правознавець, фольклорист, педагог і соціолог – це Олександр Кониський. Сам він особливої ваги надавав громадській діяльності, зокрема роботі з молоддю, а М. Грушевського безспідставно вважав духовним учнем. Вступ М.Грушевського на університетську посаду у Львові – це значною мірою заслуга О. Кониського. Про цей епізод із життя ювіляра ідеться у статті.

Ключові слова: “нова ера”, “Київська громада”, громадське життя в Україні кінця ХІХ ст.

Halyna Burlaka. Oleksandr Konysky's role in Mykhaylo Hrushevsky's leaving for Lviv
Oleksandr Konysky made himself known as a writer, publicist, philologist, legal scholar, student of folklore, teacher and sociologist. His social activity included the promotion of talented young people, and he fairly considered Mykhaylo Hrushevsky to be his disciple in spirit. In particular, he helped Hrushevsky to obtain his position at Lviv University. This episode is the topic of the article.
Key words: “new era”, “Kyivska Hromada” (“Kyiv Community”), social life in Ukraine at the end of the 19th century.

Дослідникам відомо, що у справі переїзду М.Грушевського до Львова значну роль відіграв О.Кониський. Розглянемо передісторію цього факту, як вона постає з листування О.Кониського з М.Грушевським.

Утілення в життя політики “нової ери” та здобута нова кафедра у Львівському університеті – це, так би мовити, верхній пласт подій. Значно складнішою, схожою на непросту шахову партію, яка тривала кілька років, була багатоголоса реальність, що відкривається з листів та документів.

У 1870–1880-х рр. О.Кониський робив наполегливі спроби зав'язати тісніші взаємини з галичанами, не раз приїздив до Львова, мав тут багато друзів, але й чимало ворогів та конфліктів з офіційною владою. Не першою, однак найпомітнішою його ініціативою вважаємо заснування 1873 р. Товариства імені Шевченка. О.Кониський був дуже скромною людиною, і лише загроза громадським інтересам, долі самого Товариства змусила його в кінці липня 1898 р. в останньому з відомих нам листів до М.Грушевського відверто написати таке: “Ініціатором Товариства і першим його фундатором був я; Товариство як з початку, так і після приїзду Вашого до Львова держалося Україною і з усіх українців до Вашого приїзду я більш за всіх дбав про Товариство, як тільки спромігся. Мені писали, що дехто на Виділі <...> висловлював такі думки: “Товариство не має жадних формальних доказів на те, щоб признавати мене ініціатором і фундатором”. Такого признання я ніколи не добивався, про формальні докази якимось аж чудно говорити, а проте, все ж таки Виділ має їх потроху і, сміло скажу, має геть більше, ніж доказів на фундаторство небіжчика Пильчикова, портрет котрого Виділ заказав яко фундатора. Я дуже